

מִקְרָא אֲנִי דּוֹרֵשׁ במה לעיון במקראות בדרך רבותינו

גליון מס' 44

פרשות מקץ-ויגש

ה'תשפ"ג

הרב ישעיהו לוי שליט"א

של פרעה עד שהעריך מליבו ש"לא ראיתי כהנה בכל ארץ מצרים לרע" (מא, יט). הפרות הרעות לא מספיקות להצטרף אל הטובות אלא מיד "תאכלנה הפרות הרקות והרעות את שבע הפרות הראשונות הבריות" (כ), וגם כאן מגרע פרעה מתוארי השבח כדי להרבות עליהם את תוארי הגנאי. כך השיבולים הראשונות שבסיפור פרעה הן "מלאות וטבות" (כב), בעלות שני תארים, בעוד "שבע שבלים" ה"צמחות אחריהם" הן "צנמות דקות שדפות קדים" (כג), בעלות שלושה.

ואם בעת בליעת השיבולים האחרונות את "הבריות והמלאות" העמיד החלום את הבולעות על אחד, "הדקות" (ד), כי אין הפלא אלא ש"דקות" תכסינה "מלאות" (ו) ותכלענה השבלים" אינו בליעה ממש לדעת רוב המפרשים, אלא עטיפה וכיסוי כפי שפירשו שכל טוב, חזקוני, הדר זקנים ועוד, כמו "כבלע את הקדש" בבמדבר כ, ד, ומה לי שאר מגרעותיהן, פרעה נכפה להפחית גם מאיכות הנבלעות ולתאר אף אותן בתואר יחיד, "הטבות", שלא יגבר הטוב על הרע בשום פרט.

עוד הוסיף פרעה מדיליה שאחר שאכלו "הפרות הרקות והרעות את שבע הפרות הראשונות הבריות, ותבאנה אל קרבנה ולא נודע כי באו אל קרבנה ומראיהן רע כאשר בתחלה" (למעלה מא, כ-כא). להלן יאמר יוסף שיקומו "שבע שני רעב" אחרי שנות השבע "ונשכח כל השבע בארץ מצרים" (מא, ל), ורש"י יעיר שם ש"הוא פתרון הבליעה". עוד יחזה יוסף ש"לא יודע השבע בארץ מפני הרעב שהוא אחרי כן כי כבד הוא מאד" (לא), ולפי רש"י "הוא פתרון ולא נודע כי באו אל קרבנה", וההיקש מן "ולא נודע" אל "ולא יודע" מסייעו. בדומה כותב רש"י למעלה ש"ותאכלנה הפרות רעות המראה ודקות הבשר את שבע הפרות ופת המראה והבריות" (ד) הוא "סימן שתהא כל שמחת השבע נשכחת בימי הרעב". אבל לדעת רמב"ן (שם) "הוא סימן שיאכלו שני הרעב את שנות השבע (יתפרנסו מהן), ומזה למד יוסף לאמור לפרעה, ויקבצו את כל אכל השנים הטבות... והיה האכל לפקדון לארץ לשבע שני הרעב" (לה-לו), כי ראה שהפרות

והיה האכל לפקדון לארץ לשבע שני הרעב אשר תהיה בארץ מצרים ולא תכרת הארץ ברעב (מא, לו)

פה מסיים יוסף את עצתו בתוחלת לשרידה וחיים. ואילו בגוף פתרונו למעלה חזה יוסף לכאורה את ההיפך, ש"שבע שני רעב" ישכחו את "כל השבע בארץ מצרים, וכלה הרעב את הארץ" (מא, ל). אלא שהעמיד שסימן החלום עוד תלוי היה בתגובת פרעה ומעשיו.

חילופי הלשונות בתיאורי חלומות פרעה

נשים לב תחילה לשינויים בין הצגת הכתוב את החלום כפי שהוא ובין סיפורו החוזר בפי פרעה. "פרעה חלם, והנה עמד על" - כלומר 'אצל' (השווה שמות יד ב ובמדבר לג, י) - "היאר" (למעלה מא, א), אך בסיפור, "בחלמי הנני עמד על שפת היאר" (מא, יז). פרעה הוראה מראה על אודות היאור ותפוקתו, מעמדת צופה סמוך, "עמד על היאר". המחזה לא הקיף את החולם עצמו. אבל בסיפורו מיקם פרעה את עצמו בתוך החלום, והינו עמד "על שפת היאר" לצד פרות עולות "מן היאר" (מא, יח).

בחלום נשמר בקפידה איזון בין טוב לרע. אם הפרות הראשונות לעלות מן היאור הן "יפות מראה ובריות בשר" (מא, ב), בעלות שני תארים לשבח, אז "שבע פרות אחרות" הן "רעות מראה ודקות בשר", שוב בעלות שני תארים, הפעם לגנאי, "ותעמדנה אצל הפרות" (א) הטובות כאילו שקולות כולן, דוגמת "שני השעירים" שאהרן יעמיד "אתם" יחד "פתח אהל מועד" (ויקרא טז, ז). כך השיבולים הראשונות הן "בריות וטבות" (למעלה מא, ה), ולעומתן "צמחות אחריהן" שיבולים "דקות ושדופת קדים", עם שני תארים לכל סוג.

ואילו בסיפור מפלה פרעה ומגזם את הרע. קודם "עלת" מן היאור "שבע פרות בריאות בשר ויפת תאר" (מא, יח), בעלות אותם שני תארים שהחלום הראה באמת, אך "שבע פרות אחרות עלות אחריהן" קונות בפי פרעה אפיון שלישי, "דלות", ורעת תוארן מסלימה עד "מאד". ולא נתקררה דעתו

והשבילים הטובות תבואנה אל קרב הרעות. ואיננה עצה, כי הליועץ למלך נתנוהו? רק בפתרון החלום אמר כן".

דרכים שונות בפתרון החלומות ומימושם

ויש לומר שאלו ואלו דברי אלוהים חיים. שמא יכול החלום להתממש באחת מכמה דרכים שכל אחת מהן נאמנה לפתרונו היסודי. אפילו לגבי נבואה גמורה מטים דברי רמב"ם בהל' תשובה ו, הובשמונה פרקים פרק ח, שהנביא אינו רואה את שיהיה כשם שאחרים רואים את ההווה, אלא נגלית לו מגמה, והיא עשויה להשתלשל במספר אופנים אשר לשון הנבואה תישא את כולם. לפיכך על אף שכבר אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם, "יָדַעְתָּ דַּע כִּי גַר יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְעַבְדֵּוּ וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה" (למעלה טו, יג), לא הכריחה הנבואה שום מצרי ידוע להציק לישראל, אלא כל שבחר להרשיע החילה על עצמו. כך יתכן לרבי הילל לומר, "אין משיח לישראל, שכבר אכלוהו בימי חזקיה" (סנהדרין צח, ב); לא שהמושג 'משיח' מושגת חס ושלום בטעות, ושכל המקראות שבני מחלוקתו של רבי הילל קראו על משיח גואל אחרון נאמרו מעיקרם על חזקיה, אלא שמאחר שנתקיימו הייעודים בימי חזקיה, כבר התאכלו ושוב לא יחזרו. ועל משקל דומה, "ביקש הקדוש ברוך הוא לעשות חזקיהו משיח וסנחריב גוג ומגוג" (סנהדרין צד, א), כאילו חזונות אחרית הימים יצרו מין חוב שביקש הקדוש ברוך הוא לפרוע, לא שהתייחסו בהכרח למלכים מזוהים ולמאורעות מסוימים אשר יבואו בזמנם.

כך פרעה המיואש ראה את עצמו דמות סבילה בתוך חלום שבו "החֲשֹׁן יִכְסֶה אֶרֶץ וְעֶרְפֹל לְאֻמִּים" (ישעיה ס, ב) והרע העצום שוטף מבלי מונע את מעט הטוב ומשכיחו. לתפיסתו אכן יישכח "כָּל הַשֹּׁבַע בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וְכָל הָרָעָב אֶת הָאָרֶץ". אבל יוסף לימדוהו שאמנם הראוהו חלום אולם לא שיקעוהו בו, ואם רק יתעשת ו"יַעֲשֶׂה פְרָעָה וַיִּפְקֹד פְּקָדִים עַל הָאָרֶץ וְחָמַשׁ אֶת אֶרֶץ מִצְרַיִם בְּשֶׁבַע שָׁנֵי הַשִּׁבְעָה" (לעיל מא, לד), תסמן אכילת הפרות הרעות את הטובות שתצאנה שנות השובע והרעב אלו באלו ויותירו יחד את מצרים קרובה למה שהיתה, "וְלֹא תִפְרֹת הָאָרֶץ בְּרָעָב".

בהציעו פתרון לחלום נקט יוסף לשון מפשרת. "שִׁבְעַת הַפְּרוֹת" הכחושות הן בפיו "הַרְקוֹת וְהָרַעַת", ו"הַשִּׁבְלִים" הלוקות הן "הַרְקוֹת שְׁדָפוֹת הַקָּדִים" (מא, כז), לא פחות נמבזות משנראו באמת אך גם לא יותר, בעוד האחרות הראשונות מאלה ואלה נעשו "טבת" (כז) בקצרה. הרע לא ינופח מן המוכן באמת, שהוא קשה דיו, אבל הטוב שכנגדו עלול להיזנח בידי פרעה. כך רמז יוסף לשני מסלולים שלאורכם עשויות הנסיבות להתפתח, וגם חלק כבוד למלכות אשר נתנה תחילה משקל מכריע לרעה.

פתח דברי יוסף בהצהרה, "אֵת אֲשֶׁר הָאֱלֹהִים עָשָׂה הַגִּיד לְפָרַעְה" (כה). זו קביעה מיותרת לכאורה שהרי פרעה עם

"כָּל חֲרָטְמֵי מִצְרַיִם" ו"כָּל חֲכָמֵיהֶם" הניחו מאליהם והסכימו שנחלמו החלומות לבשר על הבאות, ורק לכן הורץ יוסף מן הבור והובל אל החצר הפנימית. אך אל נכון שאר חלומות, כגון של שר המשקים ושר האופים, אף אם יסמנו את העתיד להתרחש, אינם במובהק הגדה מאת "הָאֱלֹהִים" ולא שיתוף החולם בעצתו יתברך הוא ובית דינו, אלא הצצה עמומה מאחורי הפרגוד לעבר הממשמש ובא. אין בכח החולם לשנות מאומה או לברוח מגורלו, לא שר המשקים מן הכבוד ולא שר האופים מן ההוקעה. ואילו פה כביכול הזמין הקדוש ברוך הוא את מלך מצרים לסייע בניתוב המאורעות אל תכליתם.

שוב יאמר יוסף, "הוא הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֵל פְּרָעָה; אֲשֶׁר הָאֱלֹהִים עָשָׂה הָרָאָה אֶת פְּרָעָה" (כח; בכתבי היד עומד רש"י על החזרה ועל השינוי שבה בפירושו לפסוק לב ובדפוסים בפסוק כו). שאר חלומות מסמלים את העומד לקרות בלי להציגו על בוריו: אלומות וכוכבים משתחוים ליוסף אבל לא אחיו ואביו בעצמם; "שְׁלֹשֶׁת הַשָּׂרְגִים" שבגפן לפני שר המשקים "שְׁלֹשֶׁת יָמִים הֵם" (מ, יב), אבל השריגים עצמם, הממהרים לפרוח ולהבשיל ענבים אשר מיצם נסחט והופך יין בכוס, לא יהיו ולא ייבראו, וכמוהם (מ, טז) "שְׁלֹשָׁה סֵלֵי חֲרִי עֵל" ראש שר אופים אשר יצא מכליאה להיתלות. ואילו פרות "יָפוֹת מְרָאָה וּבְרִיאַת בָּשָׂר" ושיבולים "בְּרִיאֹת וְטָבוֹת" הן ממראותיהן האמיתיים של שנות שובע, ואפילו "שִׁבְעָה" או על כל פנים כמה "שִׁבְלִים עֵלִית בְּקֶנֶה אֶחָד" (מא, כב) יימצאו בתנאים משופרים (במאמר מוסגר שמה "אסא מצראה" של סוכה לג, א, "דקיימי שבעה שבעה בחד קינא", הוא כינוי על פי חלום פרעה). כן תיראנה פרות "רָעוֹת מְרָאָה וְדָקוֹת בָּשָׂר" ושיבולים "דָּקוֹת וְשְׁדוּפּוֹת קָדִים" בשנות רעב. "וְתִאֲכַלְנָה" כמו "וְתִבְלַעְנָה" יתקיימו אז לפחות לשונית (השווה ירמיה א, יא-יב, ומורה הנבוכים ב, מג), שיאכלו הבריות בשנות הרעב את תפוקת שנות השובע עד שהשפע הצבור כמעט ייעלם, אם כי פרות לא יאכלו במציאות פרות או שיבולים שיבולים. הנה "הָרָאָה" אלוהים "אֶת פְּרָעָה" את העתיד, ב"מְרָאָה וְלֹא בְחִידָת" (ע"פ במדבר יב, ח), אולי יזורר ויקום.

"וְעַל הַשָּׁנוֹת הַחֲלוֹם אֵל פְּרָעָה פִּעְעָמִים כִּי נִכּוֹן הַדָּבָר מֵעַם הָאֱלֹהִים וּמִמֶּהָר הָאֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת" (למעלה מא, לב). בהר המוריה, אחר ששלח "אֲבָרְהָם אֶת יִדּוֹ וַיִּקַּח אֶת הַמֶּאֱכָלֶת לְשַׁחַט אֶת בְּנוֹ, וַיִּקְרָא אֵלָיו מֵלֶאֱפֶה ה' מִן הַשָּׁמַיִם וַיֹּאמֶר, אֲבָרְהָם אֲבָרְהָם" (למעלה כב, י-יא). לדעת רש"י על אתר, "לשון חיבה הוא כשכופל את שמו". לעומתו כותב שם ראב"ע שקרא המלאך "אֲבָרְהָם אֲבָרְהָם" פעמיים בחיפזון, לעצור את אברהם מיד, כי מאכלת שלוחה ויצחק מסוכן להישחט. כך תובן גם הכפלת הקריאה של "אֱלֹהִים" אל משה "מִתּוֹךְ הַסֵּנָה, וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה מֹשֶׁה" (שמות ג, ד), בחיפזון, שכבר "סָר" משה "לְרִאֲוֹת" (שם), פן יהרוס להיקרב. אבל רש"י ייתמך מן "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְיִשְׂרָאֵל בְּמִרְאֵת הַלֵּילָה וַיֹּאמֶר, יַעֲקֹב יַעֲקֹב" (להלן מז, ב), ושם הלא לא נצרכה בהילות, ולפיכך העיר רש"י גם שם שהוא "לשון חיבה". וכן, "וַיָּבֹא ה' וַיִּתְּצֵב וַיִּקְרָא כָּפֶעַם בְּפֶעַם, שְׁמוּאֵל שְׁמוּאֵל" (שמואל א ג, י), בלי שתתרגש שום סכנה. אך ראב"ע

ישיב שיעקב ושמואל ישנו, כי ליעקב הגיעה הקריאה "בְּמִרְאֵת הַלֵּילָה", "וּשְׁמוּאֵל שֵׁכֵב בְּהִיכַל ה' אֲשֶׁר שָׁם אֶרֶן אֱלֹהִים" (שם, ג), ונועדה קריאה כפולה להעירם כאדם המקיץ את חברו בהשמעות תכופות של שמו (תוספתא ברכות א, יד ותורת כהנים א, א מציעות את שני הביאורים, שהכפלת השמות היא "לשון חיבה ולשון זירוז"). אף פרעה נזקק לכעין קריאה כפולה – "הַשָּׁנֹת הַחֲלוּם... פְּעָמִים" – להקיצו מתרדמה, כי אחרי החלום הראשון, "וַיִּישָׁן" (למעלה מא, ה). וגם מכך הבין יוסף שבא החלום לדרבן את פרעה לפעולה, ושהיערכות לקראת הרעב היא מגוף הפתרון.

פתרונות שונים לחלומות יוסף

חלום יוסף אף הוא נשנה באלומות ובכוכבים ובכל זאת הוא איחר להתקיים, שכן הוא לא חזר "פְּעָמִים", היינו כלילה אחד (רשב"ם ל-מא, לב). ועדיין מסתבר שהכפלת החלום סימן ליוסף שדברים בגו ושבידו, כביד פרעה בשעתו, לתעל את הפתרון למוטב ולמתקו. מכאן תשובה נוספת לתעלומה העתיקה מדוע, לפחות מעת עלייתו לגדולה, לא מיהר יוסף לשלוח להודיע לאביו הדווה שהוא חי וש"שִׁמְ[נו] אֱלֹהִים לְאָדוֹן לְכָל מִצְרָיִם" (להלן מה, ט), ולמה אפילו משיירו אחיו למצרים מאליהם "[ה]תִּנְכַּר" יוסף "אֲלֵיהֶם וַיִּדְבֹּר אֹתָם קִשּׁוֹת" (מב, ז).

אלא שכבר מעודו נער נסדקה חומת ישראל, אולי באשמה חלקית של יוסף אשר הביא "אֶת דְּבַתָּם" של אחיו "רָעָה אֶל אֲבֵיהֶם, וַיִּשְׂרָאֵל אֶהָב אֶת יוֹסֵף מִכָּל בָּנָיו" (למעלה לו, ב-ג). ולמשפחה דברי ימים מאיימים. ישמעאל בכור אברהם סבו רבו של יוסף נדחה מפני יצחק הצעיר ממנו, ועשיו בכור סבו נדחה מפני יעקב אביו, בברכת "הָיָה גִבּוֹר לְאֶחָיו וַיִּשְׁתַּחֲוּ לָךְ בְּנֵי אִמְךָ" (כו, כט). והנה לפי חלום האלומות עתידים אחיו להשתחוות ליוסף, כאילו נעשו בני לאה עבדים לבן רחל האהובה עקרת הבית, ובחלום הכוכבים הנוסף גם אביו משתחוה לו כמודה ואומר "גַּם בָּרוּךְ יְהִיָּה" (כו, לג; אפשר עוד שוככים ואלומות כופים ליוסף יזכירו במהותם את הברכה ליעקב, "וַיִּתֵּן לָךְ הָאֱלֹהִים מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ", למעלה כו, כח). מכאן השנאה האיומה ליוסף אשר השווה במדרשים לשנאת עשיו ליעקב. אבל יוסף קיווה בצדקתו שאם יסבב שיבואו האחים והאב אחריהם להשתחוות לו בלי להכירו, לא תהיה כניעתם הפליה בין האחים אלא נימוס המגיע למשביר, מהם כמכל הארץ, ויבואו החלומות על פתרונם בלי לפרק את בית יעקב.

עתה אמנם באו "בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְשֹׁבֵר בְּתוֹךְ הַבָּאִים... וַיָּבֹאוּ אֲחֵי יוֹסֵף וַיִּשְׁתַּחֲוּ לוֹ אִפְּסִים אֲרָצָה" (מב, ה-ו), "וַיִּזְכֹּר יוֹסֵף אֶת הַחֲלֻמוֹת אֲשֶׁר חָלַם לָהֶם" (מב, ט), וידע כי קרובה מחשבתו להיעשות וחלומו להתכלל, ולא נותר אלא להביא את האח האחרון ואת האב שישתחוו גם הם למשנה למלך מצרים, ומיד הוא יתוודע לאביו ולאחיו באהבה גמורה. לכן שאל, "הֲיֵשׁ לָכֶם אָב אוֹ אָח" (מז, יט), כמטרים דרישה להציגם לפניו.

שוב הצליח יוסף לגרור בנכליו גם את בנימין מצרימה, "וַיִּשְׁתַּחֲוּ לוֹ אֲרָצָה" (מג, כו) ובנימין בכלל. בירידתם הקודמת כבר השיב יוסף בחשאי את כסף אחי בנימין איש לאמתחתו, אולי מפני שידע נאמנה "כִּי לְמַחֲיָה שָׁלַח[וּ] אֱלֹהִים לְפָנָי[הֶם]" (מה, ה) ואל לו לגבות על האוכל תשלום, ואולי כדי שלא יעכב מחסור במעות את שיבתם המהירה לשבור שבר נוסף (אשר לכסף ששם באמתחותיהם שנית, ראה רבנו בחיי לכתוב מד, א).

במפגש עם בנימין מיהר "יוֹסֵף כִּי נִכְמְרוּ רַחֲמָיו אֶל אֶחָיו וַיִּבְקֹשׁ לְבִכּוֹת וַיָּבֹא הַחֲדָרָה וַיִּכְּף שָׁמָּה, וַיִּרְחֹץ פָּנָיו וַיֵּצֵא וַיִּתְאַפֵּק" (מג, ל-לא), שכן המתין השלב הבא בתוכניתו, היינו תפיסת בנימין. אבל מול תחנוניו של יהודה "לֹא יָכֹל" עוד "יוֹסֵף לְהִתְאַפֵּק... וַיִּתֵּן אֶת קִלּוֹ בְּבִכּי... וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל אֶחָיו, אֲנִי יוֹסֵף" (מה, א-ג). מה ביקש יוסף לבצע עוד אלמלא רצץ ליבו? פשוט כמדומה שרק מאסר בנימין ושליחת שאר האחים אל ארץ כנען בלעדיו מסוגלים היו לכפות את ישראל סבא לרדת בגופו מצרימה להתנפל לרגלי השליט להשתחוות לפניו ולשווע על הנשאר מבני רחל. אולי על כן "אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן" בשבת פט, ב, "ראוי היה יעקב אבינו לירד למצרים בשלשלאות של ברזל... בְּעֵבְתוֹת אֶהְבֶּה" עזה כמוות.

לבסוף אכן השתחוה יעקב ליוסף, כנאמר, "וַיִּשְׁתַּחֲוּ יִשְׂרָאֵל עַל רֹאשׁ הַמִּטָּה" (מז, לא), אולם רק אחרי שהכירו. הוראת החלומות התפצלה אפוא. הצליח יוסף שישתחוו לו אחיו בתור משנה למלך מצרים ולא בתור גביר מתנשא על עבדיו, וכך נשמר מעמדם כזרע אברהם ובני ישראל. אבל יעקב בסגידתו זיכה ליוסף ייחוד בין בניו ועשהו "נָזִיר אֶחָיו" (להלן מט, כו; דברים לג, טז). אילו יכול יוסף להתאפק ולהביא גם את יעקב שישתחוה למושל הזר ולא לבנו, מי יודע אם בית יוסף היה נחלק לממלכה לעצמה.

וַתִּרְעַב כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּצְעַק הָעָם אֶל פְּרָעָה לֵלֶחֶם, וַיֹּאמֶר פְּרָעָה לְכָל מִצְרַיִם לָכוּ אֵל יוֹסֵף אֲשֶׁר יֹאמַר לָכֶם תַּעֲשׂוּ. וְהָרַעַב הָיָה עַל כָּל פְּנֵי הָאָרֶץ (מא, נה-נו)

פירש רש"י: "וַתִּרְעַב כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם – שהרקיבה תבואתם שאצרו חוץ משל יוסף. אֲשֶׁר יֹאמַר לָכֶם תַּעֲשׂוּ – לפי שהיה יוסף אומר להם שימולו, וכשבאו אצל פרעה ואומרים כך הוא אומר לנו, אמר להם למה לא צברתם בר, והלא הכריז לכם ששני הרעב באים. אמרו לו אספנו הרבה והרקיבה. אמר להם אם כן כל אֲשֶׁר יֹאמַר לָכֶם תַּעֲשׂוּ. הרי גזר על התבואה והרקיבה; מה אם יגזור עלינו ונמות? על כָּל פְּנֵי הָאָרֶץ – מי הם פְּנֵי הָאָרֶץ? אלו העשירים."

מקורו בבראשית רבה צא, ה: "כיון שחזק הרעב בארץ נתקבצו המצרים ובאו אצל יוסף. אמרו לו, תנה לנו לחם. אמר להם אלחי אינו זן את הערלים; לכו ומולו את עצמיכם ואתן לכם. הלכו אצל פרעה והיו צועקים ובוכים לפניו, שנאמר

וַתִּרְעַב כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם [וַיַּעֲזֶק הָעָם אֶל פְּרָעָה], ואמר, 'לכוּ אֶל יוֹסֵף אֲשֶׁר יֹאמַר לָכֶם תַּעֲשׂוּ'. אמרו לו, הלכנו אצל [והוא] מדבר אלינו דברים יקרים ואומר מולו את עצמכם. אמר להם, שוטים, לא כך אמרתי לכם מתחלה עבדוהו וקנו לעצמכם תבואה? וכי לא היה קורא לכם כל אותן השנים שני השבע וצוה לכם היו יודעים שרעב בא? אתם פשעתם בנפשותיכם. מפני מה לא הנחתם בבתיכם תבואה של שנים ושלש וארבע שנים? אמרו לו כל תבואה שהיה בבתינו הרקיבה. אמר להם לא נשתייר לכם קמח מאתמול? אמרו לו אף פת שהיה בסל הרקיב. אמר להם 'לכו אֶל יוֹסֵף אֲשֶׁר יֹאמַר לָכֶם תַּעֲשׂוּ'; אמר להם, אם גוזר על התבואה ונרקבת שמא יגזור עלינו ויהרגנו. אמר להם 'לכו אֶל יוֹסֵף'; אם יאמר לכם חתכו מבשרכם שמעו לו. שנאמר, 'אֲשֶׁר יֹאמַר לָכֶם תַּעֲשׂוּ'. וְהָרַעַב הָיָה עַל כָּל פְּנֵי; ראוי היה למקרא לומר, 'על הארץ'. מה תלמוד לומר 'על... פְּנֵי'? אמר רבי שמואל בר נחמן ללמדך שלא התחיל הרעב אלא בעשירים, שאין 'פְּנֵי הָאָרֶץ' אלא עשירים.

רא"מ הבין שרש"י לפסוק נה בא להסביר מדוע לא נשאר למצריים ממה שצברו לעצמם. יצוין שרש"י למעלה מא, מז אנשי מצרים קמצו לעצמם בשנות השובע; ראה שם. אחרים פירשו שרש"י בא ליישב איך רעבו מצרים כבר בתחילת הרעב, בשנתו הראשונה.

יש להוסיף שרש"י דורש את "כָּל" של "כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם", המיותר לכאורה, לרבות את אלה שאצרו להם תבואה. שוב להלן דיבר "פְּרָעָה לְכָל מִצְרַיִם", היינו אותם אלה שאצרו תבואה, כאומר להם, ראו מה היה לאוצרותיכם, ואם כן "אֲשֶׁר יֹאמַר לָכֶם תַּעֲשׂוּ". "כָּל" שלישי, של "כָּל פְּנֵי הָאָרֶץ", אף הוא לרבות, את העשירים שכרגיל שבעים אפילו בשנות רעב, אבל כאן לא יכלו להשיג לחם אפילו במחיר מופקע.

וְהָרַעַב הָיָה עַל כָּל פְּנֵי הָאָרֶץ וַיִּפְתַּח יוֹסֵף אֶת כָּל אֲשֶׁר בָּהֶם וַיִּשְׁבֹּר לַמִּצְרַיִם וַיַּחֲזֶק הָרַעַב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם (מא, נו)

וַיֵּרָא יַעֲקֹב כִּי יֵשׁ שָׂבֵר בְּמִצְרַיִם וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לְבָנָיו לָמָּה תִּתְרָאוּ. וַיֹּאמֶר הִנֵּה שְׂמֵעָתִי כִּי יֵשׁ שָׂבֵר בְּמִצְרַיִם רְדוּ שָׂמָּה וַיִּשְׁבְּרוּ לָנוּ מִשֶּׁם וְנַחֲיָה וְלֹא נָמוּת. וַיֵּרְדוּ אֲחֵי יוֹסֵף עִשְׂרָה לְשָׁבֵר בָּר מִמִּצְרַיִם (מב, א-ג)

פירש רש"י: "וַיִּשְׁבֹּר לַמִּצְרַיִם - 'שֵׁבֶר' לשון מכר ולשון קנין הוא. כאן משמש לשון מכר; שָׁבֵר לָנוּ מַעֲט אֲכָל (מג, ב), לשון קנין. ואל תאמר אינו כי אם בתבואה, שאף ביין וחלב מצינו, ולכו שָׁבֵר בְּלוֹא כֶסֶף וּבְלוֹא מַחִיר יֵין וְחֶלֶב (ישעיה נה, א)".

ולהלן: "וַיֵּרָא יַעֲקֹב כִּי יֵשׁ שָׂבֵר בְּמִצְרַיִם - ומהיכן ראה, והלא לא ראה אלא שמע, שנאמר, הִנֵּה שְׂמֵעָתִי וְגו', ומהו וַיֵּרָא? ראה באספקלריא של קודש שעדיין יֵשׁ לוֹ שָׂבֵר בְּמִצְרַיִם, ולא היתה נבואה ממש להודיעו בפירוש שזה יוסף: רְדוּ שָׂמָּה - ולא אמר 'לכו'. רמז למאתים ועשר שנים שנשתעבדו למצרים, כמנין רד"ו: וַיֵּרְדוּ אֲחֵי יוֹסֵף - ולא כתב 'בני

יעקב'. מלמד שהיו מתחרטים במכירתו ונתנו לבם להתנהג עמו באחווה ולפדותו בכל ממון שיפסקו עליהם. עִשְׂרָה - מה תלמוד לומר, והלא כתיב, וְאֵת בְּנֵימִין אֲחֵי יוֹסֵף לֹא שָׁלַח (מב, ד)? אלא, לענין האחווה היו חלוקין לעשרה, שלא היתה אהבת כולם ושנאת כולם שוה לו, אבל לענין לְשָׁבֵר בָּר כולם לב אחד להם".

לשבור בר - תקוות הבן

הדיבורים כולם משורשרים. בפירושו לכתוב "וַיִּשְׁבֹּר לַמִּצְרַיִם" שולל רש"י צד שגזרון 'שֵׁבֶר' הוא מן 'בָּר', תבואה, כמו 'שֵׁפֶל' מן 'פֶּל'; 'שֵׁפֶךְ' מן 'פָּךְ'; 'שֵׁטֶף' מן 'טֶף'; ואולי 'שִׁצֵּף' מן 'צֵף' ("בְּשִׁצֵּף קֶצֶף" בישעיה נד, ח יתפרש אפוא: בעלות הרתיחה) ועוד (קרב אל בנין 'שִׁפְעַל' הארמי). אלא, הוראתו מכר או מקנה. מִשְׁכָּךְ, "יֵשׁ שָׂבֵר בְּמִצְרַיִם" נעשה דחוק, שהרי אין משמעו שיש דגן במצרים אלא שיש שם מכירה או קנייה, ומשא ומתן הלא הווים תמיד בכל הארצות. לפיכך הוא נדרש, עוד יש במצרים "שָׁבֵר", מכר מיוחד לו ליעקב, יוסף בנו אשר מכרוהו אֲחָיו "וְהַמִּדְנִים" אחריהם "מָכְרוּ אֹתוֹ אֶל מִצְרַיִם" (בראשית לו, לו). עתה הגיע עת פדותו וקנייתו, ונמצא ליעקב 'שָׁבֵר' (תקווה) גם בשי"ן שמאלית.

מקורו של רש"י מב, א הוא בבראשית רבה צא, ו: "וכי במצרים היה יעקב שראה תבואה במצרים, שאמר הכתוב וַיֵּרָא יַעֲקֹב כִּי יֵשׁ שָׂבֵר בְּמִצְרַיִם? והלא אמר לבניו וַיֹּאמֶר הִנֵּה שְׂמֵעָתִי? אלא, מיום שנגב יוסף נסתלקה רוח הקודש ממנו ורואה ואינו רואה ושומע ואינו שומע. ומפני מה לא נאמר 'יש אוכל במצרים' שאמר הכתוב 'כִּי יֵשׁ שָׂבֵר בְּמִצְרַיִם? והלא כבר נאמר וַתִּרְעַב כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם, ומה תלמוד לומר 'יֵשׁ שָׁבֵר? אלא, אל תהי קורא 'יֵשׁ שָׁבֵר' אלא 'יש סָבֵר', שראה באספקלריא שסָבֵר במצרים. ואיזה זה? זה יוסף" (השווה שם צא, א). ואילו רש"י קורא 'יֵשׁ שָׁבֵר' ומטה בכל זאת את המדרש לצרכו ומגמתו.

אם "שָׁבֵר" הוא יוסף, מתי יתקיים "שָׁבֵר לָנוּ מִשֶּׁם" של בשורת רוח הקודש בפי יעקב, והלא האחים לא החזירו את יוסף ממצרים אלא הם השתקעו אצלו? לפיכך מעיר רש"י ב-מב, ב, ש"לא אמר לכו" אלא "רְדוּ שָׂמָּה... רמז למאתים ועשר שנים שנשתעבדו למצרים". הכתוב נדרש, "הִנֵּה שְׂמֵעָתִי כִּי יֵשׁ שָׂבֵר", היינו יוסף, "בְּמִצְרַיִם; רְדוּ שָׂמָּה", שהו שם רד"ו שנים, "וַיִּשְׁבְּרוּ" אותו "לָנוּ מִשֶּׁם" לסופן, כנאמר, "וַיִּשְׁבֹּעַ יוֹסֵף אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר פֶּקֶד יִפְקֹד אֱלֹהִים אֶתְכֶם וַהֲעֵלְתֶם אֶת עַצְמֹתַי מִזֶּה" (ג, כה).

המקור לדיבור הראשון שב-מב, ג אף הוא מבראשית רבה צא, ו בהמשך: "וַיֵּרְדוּ אֲחֵי יוֹסֵף; 'בני ישראל' צריך המקרא לומר. אלא בתחילה לא נהגו בו אחווה ומכרוהו, ולסוף מתחרטין ואומרים אימתי נרד למצרים נחזיר את אחינו לאביו. וכשאמר להם אביהם לירד למצרים נתנו כולם דעת אחת להחזירו". המדרש אינו מפרש איך חשבו להחזירו, ומשמע שגמרו להשיבו בכל דרך. להלן מב, יד אכן יאמר

רש"י שבאו להחזיר את יוסף ב"ממון" או במלחמה, "להרוג או ליהרג", אבל כאן פרט ש"נתנו לבם... לפדותו בכל ממון שיפסקו עליהם". הדיבור השני מיוסד על בראשית רבה למעלה צא, ב: "וַיֵּרְדוּ אֲחֵי יוֹסֵף עֶשְׂרֶה; אמר רבי בנימין ממשמע שנאמר 'אֲחֵי יוֹסֵף' איני יודע שהם עשרה? אתמהא! אלא תשעה חלוקים לאחווה ואחד 'לְשֹׁבֵר בָּר'". כוונת המדרש מסופקת, אבל גירסת רש"י או עיבודו – "לענין האחוה היו חלוקין לעשרה, שלא היתה אהבת כולם ושנאת כולם שוה לו, אבל לענין 'לְשֹׁבֵר בָּר' כולם לב אחד להם" – תמוה עוד יותר. וכי "לב אחד" הניעם 'לְשֹׁבֵר בָּר', הלא בטן רעבים, לא ליבם, היא התובעת לחם, ואיזו מעלה היא אחדות בביקוש מזון? ועוד, אחר ש"אֲחֵי יוֹסֵף" היו מתחרטים במכירתו ונתנו לבם להתנהג עמו באחוה", מה טעם להזכיר "שלא היתה אהבת כולם ושנאת כולם שוה לו", ומנין שלא הייתה אהבתם אז שווה?

אלא שקשה מדוע "עֶשְׂרֶה" נע ממקומו, שלא נאמר וַיֵּרְדוּ עשרה אֲחֵי יוֹסֵף אלא "אֲחֵי יוֹסֵף עֶשְׂרֶה". לפיכך דורש רש"י: "אֲחֵי יוֹסֵף" אשר בעבר היו "עֶשְׂרֶה", חלוקים באהבתם ושנאתם כאשר ראובן ויהודה השתדלו להצילו ואילו שמעון ולוי התנכלו ראשונים להמיתו (ראה רש"י להלן מט, ה), ירדו עתה באחוה גמורה ולב אחד "לְשֹׁבֵר בָּר", לקנות בדמי פדיון את הבן, הוא יוסף אחיהם בנו האבוד של יעקב.

וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל יִשְׂרָאֵל אֲבִיו שְׁלַח הַנֶּעֱר אֹתִי (מג, ח)

יוסף הוא צדיק גמור ויהודה הוא בעל תשובה כנודע אשר "קופה של שרצים תלויה מאחוריו" כלשון רבי יוחנן ביומא כב, ב – "מאחוריו" דייקא שכבר הודה ועזבם. אותו "מעמידין פרנס על הציבור", והוא עומד במקום שאפילו צדיקים גמורים אינם יכולים לעמוד. לכן נשברה ממלכת יוסף ממשברה הראשון, ואילו יהודה אפילו בגלותו בעובדו עבדי עץ ואבן יבקש משם את ה' אלוהיו ומצאו.

פסקנותו וסמכותו של יהודה אינה אמירת 'קבלו דעתי' אלא מוכנות להיכשל ולשאת בתוצאות. "אֲנֹכִי אֶעֱרְבֶנּוּ מִיָּדִי תִּבְקָשׁוּנִי" (מג, ט). ראובן כבכור האחים פוקד ומצווה אחרים. בפרטנות: "אֶל תִּשְׁפְּכוּ" אתם "דָּם; הַשְּׁלִיכוּ" אתם "אֹתוֹ אֶל הַבּוֹר הַזֶּה אֲשֶׁר בְּמִדְבָּר וְיָד אֵל תִּשְׁלְחוּ" אתם "בּוֹ" (למעלה לו, כב). ובכללות: "אֶל תִּחַטְּאוּ" אתם "בְּיָלֵד" (מב, כב). ולא שְׁלַמָּה ההצלה בידו. אבל יהודה: "מִה בָּצַע כִּי נִהְרַג" אנחנו "אֵת אֲחֵינוּ וְכִסְיֵנוּ אֵת דָּמוֹ. לָכֵן וְנִמְכְּרֵנוּ" כולנו יחד "לִישְׁמֵעָאֵלִים וַיִּדְנוּ אֶל תְּהִי בּוֹ כִּי אֲחֵינוּ בְּשִׁרְנוּ הוּא". ידיו של יהודה מלוכלכות באותו דם העלול להכתים את שותפיו לעצה; וַיִּשְׁמְעוּ אֲחָיו" (לו, כו-כז).

יוסף הוא "נָזִיר אֲחָיו" (להלן מט, כו; דברים לג, טז) מובדל ורודה מלמעלה. אבל "יהודה, אֵתָה יוֹדוּךָ אֲחִיךָ". כאשר אמר יהודה,

וְאֲחָיו מֵת וַיִּוָּתֵר הוּא לְבָדוֹ לְאִמּוֹ (מד, כ)

למעלה אמר יהודה אל יוסף ועליו, "הָאֶחָד אֵינָנוּ" (מב, לב), ורש"י מעיר שכאן "מפני היראה היה מוציא" יהודה "דבר שקר מפיו", פן "יאמר" יוסף "הביאוהו אצלי". ואולי כהוספה בדרך רמז:

כאשר הובאו האחים אל יוסף אחר שנמצא הגביע באמתחת בנימין, הציע יהודה, "הָאֱלֹהִים מָצָא אֶת עֹנֶן עֲבָדֶיךָ; הִנָּנוּ עֲבָדִים לְאֹדֶנִי גַם אֲנַחְנוּ גַם אֲשֶׁר נִמְצָא הַגָּבִיעַ בְּיָדוֹ" (מד, טז), היינו האחים הגדולים ואפילו בנימין. הסדר קשה לכאורה, שהיה לו להקדים את הפשוט, שבנימין אשר נתפס הוא יהיה עבד, ואחרי כן להזכיר את המחודש, שאפילו שאר האחים הנקיים למעשה מפשע יהיו עבדים.

על דרך הפשט יש ליישב כמשתמע מפירוש ר"י בכור שור. כבר אמרו מקודם לממונה על בית יוסף שרדף והשיגם, "אֲשֶׁר יִמָּצָא אֹתוֹ מֵעַבְדֶּיךָ וְמֵת וְגַם אֲנַחְנוּ נִהְיָה לְאֹדֶנִי לְעַבְדִּים" (מד, ט). עתה עומד יהודה בדבריהם על אודות האחרים, אך מבקש שדין "אֲשֶׁר יִמָּצָא" יומר ממוות אל לקיחת "גַּם" אותו לעבד. הקלה זו היא חידוש הבא לבסוף.

ולרש"י (מבראשית רבה) "עֹנֶן עֲבָדֶיךָ" הוא מכירת יוסף, ו"הָאֱלֹהִים מָצָא" את המועד ראוי להענישם עליה, כ"בעל חוב" המוצא "מקום לגבות שטר חובו". לפיכך חידוש הוא ש"גַּם" בנימין שלא השתתף במכירה ישלם בעבדות. אולם החידוש גופו צריך תלמוד: אם אמנם נלכדים האחים על חטאם, מדוע יילכד בנימין?

אלא שמלבד גניבת יוסף הממשית – "כִּי גָנַב גִּנְבָתִי מֵאֶרֶץ הָעֵבְרִים" (מ, טז) – אשר הנה נפרעת אגב גניבת הגביע המדומה, הייתה עוד גניבה קדומה שטרם שולמה במלואה. "וַתִּגְנֹב רָחֵל אֶת הַתְּרָפִים אֲשֶׁר לְאִבְיָהָ" (לא, יט). יעקב חרץ את דין הגנב במענהו ללבן, "עַם אֲשֶׁר תִּמָּצָא אֶת אֱלֹהֶיךָ לֹא יִחְיֶה" (לא, לב), אלא שקללת הצדיק נתלתה עד שמתה רחל בחבליה לאחר שהספיקה להוליד את בנימין. נמצא כל קיומו בעולם מהווה הרפיה מה של גמול אמו, ולכן הוגן לו לרצות את גניבתה כמו שאחיו ירצו את גניבתם. "לָבָן" בא "בְּאֵהָל רָחֵל... וַיִּמְשֹׁשׁ לָבָן אֶת פֶּל הָאֵהָל... וַיִּחַפֵּשׂ וְלֹא מָצָא אֶת הַתְּרָפִים" (לא, לג-לה), אבל שליח יוסף המשיך לחפש "וַיִּמָּצָא הַגָּבִיעַ" תמורתם "בְּאֵמֶתְחַת בְּנֵימִן" (מד, יב; בראשית רבה אכן קושר את מציאת הגביע לגניבת התרפים, שכן דרשו, "כיון שנמצא הגביע אמרו לו [אחיו לבנימין], מה גנבא בר גנבתא?").

משקבע יוסף שרק בנימין ישתעבד, ניגש יהודה לטעון ש"אֲחָיו" של בנימין כבר "מֵת", וכולכלה אפוא מידת הדין ושוב אינה מתוחה. שהרי נותר "הוא לְבָדוֹ לְאִמּוֹ" כפי שיוסף היה בן יחיד לרחל בשעה שהתקללה, כך שהרווחת הזמן עד שמתה לא הועילה לה כלום.

פירש רש"י: "ויאסר יוסף מרפבתו - הוא עצמו אסר את הסוסים למרכבה להזדרז לכבוד אביו. ויגא אליו - יוסף נראה אל אביו. ויבך על צואריו עוד - לשון הרבות בכיה, וכן "כי לא על איש ישים עוד" (איוב לד, כג) לשון רבוי הוא; אינו שם עליו עלילות נוספות על חטאיו. אף כאן הירבה והוסיף בבכי יותר על הרגיל. אבל יעקב לא נפל על צווארי יוסף ולא נשקו, ואמרו רבותינו שהיה קורא את שמע".

מקור סיום דבריו הוא במדרש אנדה על אתר, ושם נתלית הדרשה למעלה על "ויפל על צואריו". "ולמה לא נשק יעקב ליוסף? לפי שהיה קורא באותה שעה בקריאת שמע". רש"י קובע את הדיבור על "ויבך על צואריו עוד" מפני שקשה לו הייתור של "על צואריו" השני, כי לכאורה יכול היה להיאמר, "ויפל על צואריו ויבך עוד". אלא, "על צואריו" למעט, שאפילו משנפל יוסף על צווארי יעקב הוא לבדו לפת את אביו "על צואריו" וחבקו ונשקו, אבל יעקב לא הגיב ולא החזיר ליוסף אהבה מגולה, בניגוד לבנימין שכאשר נפל יוסף "על צואריו בנימין אחיו ויבך, ובנימין בכה על צואריו" (למעלה מה, יד).

פשר קריאת שמע של יעקב אביו

לשאלה שאם הגיע זמן קריאת שמע מדוע יוסף לא קרא אף הוא, הוצעו תשובות רבות: יוסף היה עוסק במצוות כיבוד אב והעוסק מצוה פטור מן המצוה (שפתי חכמים); או שהיה עסוק בצרכי רבים (ראה שו"ע או"ח ע, ד) של כל בית יעקב; או שהיו באמצע הפרק וליוסף הותר להפסיק לשאול שלום מפני יראת אביו (גור אריה, תירוצי ראשון); או שיוסף קרא מקודם אבל יעקב התעכב שכן נצטווה "אל תירא מירדה מצרימה" (מו, ג), ועד שהגיע אל יוסף היה עוסק במצוות המסע (גרי"ז עה"ת, הוספות פר' ויגש, בשם אביו הגר"ח); ועוד. אחרים אומרים שלא קרא אז יעקב שמע משום מצות הקריאה בזמנה, ומסתבר שהמפגש לא אירע בהשכמה לקראת הנץ החמה או אחר צאת הכוכבים. אלא "מידת החסידים אשר יקרה להם טוב מתדבקים אל הקדוש ברוך הוא על הטובות והאמת שעשה עמהם, וזהו קריאת שמע שבו נזכר ייחוד מלכות שמים והאהבתו". ו"כאשר בא אליו יוסף אחר הצער הגדול אשר היה לו בעבורו ועתה ראה אותו מלך, היה אוהב" יעקב "את הקדוש ברוך הוא אשר עושה לו זה וקיבל מלכותו ואהבתו ויראתו" (גור אריה, תירוצי שני). או שאת פרץ רגש החיבה לבנו השגיב יעקב ותיעל אל אהבת ה' (שפת אמת).

וייתכן שהטעם לקריאה מפורש בסמוך בפסוק הבא. "ויאמר ישראל אל יוסף אמותה הפעם אחרי ראותי את פניך כי עודך חי" (מו, ל). נאמר למעלה לו, לה, "וימאן להתנחם", שכן חש

מ'רפז' העברית היא מטבע תיבוני שאול מן מ'רפז' הערבית, והוא שימש בראשונה כמונח הנדסאי לאמצעו של עיגול. מ'רפז' גזור משורש רכז' הערבי, שעניינו עמידה או עכבה, כי המרכז הוא הנקודה היחידה בגלגל מסתובב העומדת ללא נוע.

אל תרגזו - אל תעמדו

אפשר ששורש רגז' העברי הקרוב, אשר עניינו רגש וחרדה, הוא בעל הוראה יסודית (או קמאית) דומה, של עמידה. שכן רוגז כמו חרדה הוא התעוררות וזוע (או זיע), קימה ממנוחה. מן 'חרד': "ושכבתם ואין מחירד" (ויקרא כו, ו) - אין מעורר ומעמיד: "ויחרדו זקני העיר לקראתו" (שמואל א טז, ד) - זעו וקמו לבוא אליו; "חרדת אלינו את כל החרדה הזאת" (מלכים ב ד, יג) - התעוררת את כל ההתעוררות הזאת; "וישבבו לבטח ואין מחירד" (יחזקאל לד, כח), וכן "ורכצו ואין מחירד" (ישעיהו יז, ב, וצפניה ג, יג) - ואין מקים; "ויהי בחצי הלילה ויחרד האיש" (רות ג, ח) - התעורר. ומן רגז': "למה הרגזתני להעלות אתי" (שמואל א כח, טו) - העמדתני ממנוחתי; "ונטעתיו ושכן תחתיו ולא ירגז עוד" (שמואל ב ז, י) - לא יזוע ממקומו; "שאול מתחת רגזה לך לקראת בואך; עזר לך רפאים, כל עתודי ארץ; הקים מכסאותם כל מלכי גוים" (ישעיהו יד, ט) - רוגז מקביל להתעוררות וקימה; "כי כהר פרצים יקום ה', כעמק בגבעון ירגז" (שם כח, כא) - קימה מקבילה לרוגז.

וכשם שיש עמידה וקימה לא רק ממנוחה אלא אף מהתנועות - "ואל תעמד בכל הכפר" (בראשית יט, ז); "ותעמד מלדת" (שם כט, לה); "רדה אלי אל תעמד" (שם מה, ט); "קומה ה'" (במדבר י, לה, עם רש"י); "ועיניו קמה" (שמואל א ד, טו); "כי קמו עיניו משיבו" (מלכים א יד, ד) - שמא גם רוגז כך. מכאן שלפשוטו אולי יתפרש "אל תרגזו בדרך" - אל תעמדו בדרך, כלומר אל תעצרו. אחר שפקד על אחיו, "מהרו ועלו אל אבי" (בראשית מה, ט), שב יוסף לזרזם שלא יתעכבו בלכתם. אבל יש בשימוש הנדיר רמז למדרשים שנוסדו עליו.

יתכן גם ש'רגז' הוא מן הפעלים המתחלפים. אונקלוס רגל לתרגם רוגז, וחרדה הנרדפת לרוגז, כזוע, כמו "שמעו עמים ירגזון" (שמות טו, יד) - "שמעו עממיא וזעו"; "ויחרדו כל העם אשר במחנה" (שמות יט, טז) - "וזע כל עמא דבמשריתא". ולפעמים כתנודה (הקרובה במשמעה לזוע), כמו "ושכבתם ואין מחירד" (ויקרא כו, ו) - "ותשרון ולית דמניד", מעין "המרגז ארץ ממקומה ועמודיה יתפלצון" (איוב ט, ו). ומצינו במקרא עצמו רוגז מקביל לתנודה: "ה' מלך ירגזו עמים ישב פרוכים תנוט (=תנוד) הארץ" (תהלים צט, א). רגז' של "אל תרגזו בדרך" מופיע במובן המהופך של עמידה מתנודה. ושתי ההוראות מאוחדות בעניינן, כי שתיהן מורות על שינוי בתנועה - או ממנוחה לתנועה או מתנועה למנוחה.

יעקב בלתי ראוי לנחמה משום האשמה ששלח את יוסף ללא לווייה אל אחיו המקנאים בו. "וַיֹּאמֶר כִּי אֶרֶד אֶל בְּנֵי אָבִי שְׁאֵלָה" (לז, לה), כלומר על בני (רש"י), על שעוללתי לו, אָבִי כָאֵב שְׂכֹל וּבְנוֹסָף, חרף השכול ומבלי להתכפר בו, עם הפנים לגהינום (כך בקירוב בחזקוני; השווה רש"י מו, ל). כאשר התרחש נס והתברר שיוסף ניצל ועלה לגדולה, "וַיִּגְדּוּ לוֹ לֵאמֹר עוֹד יוֹסֵף חַי וְכִי הוּא מֵשֵׁל בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם... וַיִּדְבְּרוּ אֵלָיו אֵת כָּל דְּבָרֵי יוֹסֵף אֲשֶׁר דִּבֶּר אֲלֵהֶם" (מה, כו-כז) לֵאמֹר, "שְׁמַנֵּי אֱלֹהִים לֵאדֹן לְכָל מִצְרַיִם רָדָה אֵלַי אֶל תַּעֲמֹד, וַיִּשְׁבֶּתָּ בְּאֶרֶץ גִּשְׁן וְהָיִיתָ קְרוֹב אֵלַי אֲתָהּ וּבְנֵיךָ וּבְנֵי בְנֵיךָ וְצֹאנְךָ וּבְקָרְךָ וְכָל אֲשֶׁר לָךְ, וְכָל־כְּלִיתִי אֲתָךְ שָׁם" (שם, ט-יא), עדיין מֵיָאֵן יַעֲקֹב הַתַּעֲנֹג עַל הַטוֹב וְלֹא הַתַּנַּעַר מִן הַיְגוֹן הָעוֹלָמִי שֶׁכָּבֵר קִיבַל עָלָיו, שֶׁכֵּן דָּן עֲצָמוֹ כְּמִי שֶׁנִּתְחַוֵּן לַעֲלוֹת בִּידוֹ בֶּשֶׁר חֲזִיר וְעַלָּה בִּידוֹ בֶּשֶׁר טָלָה. "וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל", הֵנִיחוּ לַהֲבַטְחוֹת הַשְּׂמֵחָה וְהַקְרֵבָה, "רֵב", דִּי לִי שֶׁ"עוֹד יוֹסֵף בְּנִי חַי, אֲלֶכָה וְאַרְאֶנּוּ בְּטָרָם אֲמוֹת" (שם, כח). אֵךְ לֹא אֶהְיֶה יוֹתֵר, וַיִּמָּצֵא שֶׁאֵת כָּל חַיִּי מִשְׁעַת הַמִּכִּירָה וְאֵילָךְ חַיִּיתִי בְּדַאבָּה שֶׁהֲלוֹאִי תִכְפֹּר, לִקְיִים בְּנַפְשִׁי "כִּי אֶרֶד אֶל בְּנֵי אָבִי". וְכֵאלֹל הַסְכִּימָה שְׂכִינָה עַל יָדוֹ הִיא מִבְּשֶׁרְתּוֹ, "אֲנֹכִי אֶרֶד עִמָּךְ מִצְרִימָה וְאֲנֹכִי אֶעֱלֶךָ גַּם עָלָה וַיֹּסֵף יִשִּׁית יָדוֹ עַל עֵינֶיךָ" (מו, ד) – תִּרְדַּד לְמִצְרַיִם וְתִמּוֹת בָּהּ וְלֹא תַעֲלֶה מִמֶּנָּה אֲלֵא בְּאֶרֶץ, אֲבָל יוֹסֵף יַעֲצִים עֵינֶיךָ בְּמוֹתָךְ (הַדֵּר זִקְנִים; רַאב"ע), וְהָרִי שֶׁתִּרְאֶנּוּ מִחַיִּים אֵךְ לְיוֹתֵר אֶל תַּצְפֶּה. לִפְיָךְ כֹּאשֶׁר נִפְגַּשׁ עִם יוֹסֵף "וַיֵּרָא אֵלָיו", וְנִתְקִיִּים "אֲלֶכָה וְאַרְאֶנּוּ", חֲשַׁב יַעֲקֹב שֶׁהִגִּיעָה שַׁעַת "בְּטָרָם אֲמוֹת". "וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל יוֹסֵף" כִּמְתַנַּצֵּל, לִפְיָסוֹ עַל שֶׁבְּעוֹד יוֹסֵף מִתִּיפֵחַ "עַל צֹאנֵיךָ" יוֹשֵׁב הָאֵב מִכּוֹנֵס וּמֵאֻבֵּן, "אֲמוֹתָהּ הַפֶּעַם אַחֲרֵי רְאוּתִי אֶת פָּנֶיךָ" – גִּזְרִיתִי עַל עֲצָמִי שֶׁלֹּא לַחֲבֹקךָ וְלֹא לִנְשֹׁקךָ וְלֹא לִיהֲנוֹת מִקְרִבְתְּךָ אֲלֵא רַק לִרְאוֹת פָּנֶיךָ, וּמִשְׂרֵאִיתִי הִנֵּי מִזְמוֹן לְמוֹת עַל פִּי הַדִּיבּוֹר. וּמִפְּנֵי שֶׁרָאָה עֲצָמוֹ הוֹלֵךְ לְמוֹת קָרָא אִזּוֹ יַעֲקֹב קְרִיאַת שְׁמַע.

שֶׁכֵּן דִּרְשׁוּ "בְּכָל נִפְשֶׁךָ" (דְּבָרִים ו, ה) – אִפִּילוֹ הוּא נוֹטֵל אֶת נַפְשְׁךָ" (מִשְׁנֵה בְּרֻכּוֹת נד, א), וְרַבִּי עֲקִיבָא "הִיא מֵאֲרִיךְ בְּאַחַד" (דְּבָרִים שם, ד) עַד שִׁיעִתָּה נִשְׁמַתוֹ בְּאַחַד" (בְּרֻכּוֹת סא, ב; אִמְנֵם אִמְרוּ שֶׁם שְׁאוֹתָהּ "שַׁעַת שֶׁהוֹצִיאָהּ אֶת רַבִּי עֲקִיבָא לְהַרְיָגָה... וְהָיָה מִקְבֵּל עָלָיו עוֹל מַלְכוּת שְׁמַיִם", "זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע הִיא"). וּבִסְפָּרִי וְאֶתְחַנֵּן פִּי־סָקָא לֵד עַל אֹדוֹת פֶּרֶשָׁה רֵאשׁוֹנָה שֶׁל "שְׁמַע" וְעַל "בְּלִלְתָּךְ בְּדֶרֶךְ וּבְשִׁכְבְּךָ וּבְקוֹמְךָ" הַכְּתוּב בָּהּ (דְּבָרִים ו, ז): "וְאֹמַר, 'בְּהִתְהַלֵּכְךָ תִּנְחָה אֲתָךְ בְּשִׁכְבְּךָ תִּשְׁמַר עָלֶיךָ וְהִקְצִיטָהּ הִיא תִּשְׁחִיךָ" (מִשְׁלִי ו, כב). 'בְּהִתְהַלֵּכְךָ תִּנְחָה אֲתָךְ –

בְּעוֹלָם הַזֶּה. 'בְּשִׁכְבְּךָ תִּשְׁמַר עָלֶיךָ' – בְּשַׁעַת מִיתָתָהּ. וְהִקְצִיטָהּ – בִּימּוֹת הַמִּשְׁחִי; 'הִיא תִּשְׁחִיךָ' – לְעוֹלָם הַבָּא". וּבִלְקוּט שְׁמַעוֹנִי תַהֲלִים, רִמָּז תַּתְּד, הַנוֹסַח: "'בְּשִׁכְבְּךָ תִּשְׁמַר עָלֶיךָ' – זֶה יוֹם הַמִּיתָה" (וְאֵילוֹ בְּבִרְיֵיתָא אֲבוּת ו, ט: "'בְּשִׁכְבְּךָ תִּשְׁמַר עָלֶיךָ' – בִּקְבֹר", מִשְׁךְ שְׂכִיבָה וְלֹא שַׁעַתָּה; הַשְׁווֹה סוּטָה כֹא, א). וּבִרְש"י לְבַמְדַּבֵּר כֵּן, כִּד עַל פִּי תַנְחוּמָא בִּלְק: "'לֹא יִשְׁכַּב' – בְּלִילָה עַל מִיתָתוֹ עַד שֶׁהוּא אוֹכֵל וּמַחְבֵּל כָּל מִזִּיק הַבָּא לְטֶרְפוֹ (עַד יֵאָכֵל טָרְף). כִּיצַד? קוֹרָא אֶת שְׁמַע עַל מִיתָתוֹ וּמִפְקִיד רוּחוֹ בִּיד הַמִּקּוֹם (וְהִיא קִבְלַת עוֹל מַלְכוּת שְׁמַיִם לְהוֹלֵךְ לִישׁוֹן, כֹּאֹמֵר שֶׁהֲלָאָה לֹא יִדָּאג לְעַצְמוֹ אֲלֵא כּוֹלוֹ מִסּוֹר לְקוֹנוֹ, וְלִכֵּן 'אִמְרוּ אֲבִי' בְּבְרֻכּוֹת ה, א, שִׁאֵף תַּלְמִיד חֲכָם' אִם אֵינוֹ קוֹרָא קְרִיאַת שְׁמַע עַל הַמָּטָה 'מִיבְעֵי לִיָּה לְמִימָר חַד פְּסוּקָא דְּרַחֲמֵי כְּגוֹן 'בְּיָדְךָ אֶפְקִיד רוּחִי פְּדִיתָהּ אוֹתִי ה' אֶל אֲמַת"; תַּהֲלִים לֹא⁽¹⁾). בֹּא מַחֲנָה וְגִיִּים לְהִזְיָקָם, הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא שׁוֹמֵרֵם וְנִלְחָם מִלְחָמוֹתֵם וּמִפִּילָם חֲלָלִים ('וְדָם חֲלָלִים יִשְׁתָּה'). אִם נִצְרַכְתָּ קְרִיאַת שְׁמַע עַל הַמִּטָּה לְשִׁמְרִית הַשּׁוֹכֵב כָּל שֶׁכֵּן עַל הַמִּיתָה.

וּמִיד שֶׁאִמְרָא יַעֲקֹב "אֲמוֹתָהּ הַפֶּעַם" עֲבָרָה הִנְהַלַת בֵּיתוֹ וּמִשְׁפַּחְתּוֹ אֶל יוֹסֵף, "וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל אָחָיו וְאֶל בֵּית אָבִיו אֶעֱלֶה וְאֶגִּידָה לְפָרְעֹה..." (בְּרֵאשִׁית מו, לא) וְהוּא פּוֹקֵד וּמִצְווֹה עֲלֵיהֶם וְנַעֲשֶׂה לָהֶם אֵב. וַיַּעֲקֹב נוֹהֵג כִּמְתָּ. אוֹלֵי כֵּךְ תּוֹקֵלֶשׁ בְּמִקְצַת תְּמִיחָת רַמְב"ן עַל שֶׁאִמְרָא "יַעֲקֹב אֶל פָּרְעֹה, יָמִי שְׁנֵי מְגוּרֵי שְׁלֹשִׁים וּמֵאָת שָׁנָה; מָעַט וְרַעִים הָיוּ יָמֵי שְׁנֵי חַיִּי וְלֹא הִשְׁיָגוּ אֶת יָמֵי שְׁנֵי חַיִּי אֲבֹתִי בְּיָמֵי מְגוּרֵיהֶם" (שם מו, ט) כֹּאִילוֹ כֵּבֵר כָּלוּ יָמָיו, וְהוּא עוֹדֵנוֹ חַי. שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה שִׁישַׁב יַעֲקֹב בְּמִצְרַיִם אֶת בְּנוֹ לֹא יָדַע (רַאֲהוּ נ, טז-יז; רִש"י אִמְנֵם נִוְקַט שֶׁם שֶׁהָאֲחִים "שִׁינוּ בְּדַבֵּר מִפְּנֵי הַשְּׁלוֹם כִּי לֹא צוּה יַעֲקֹב כֵּן", וְכֵן דַּעַת רַמְב"ן מו, כז, אֲבָל אֵילוֹ הִיא יוֹסֵף רִגִּיל אֲצֵל יַעֲקֹב לֹא יִכּוֹלִים הָיוּ הָאֲחִים לְשׁוֹנוֹת, בְּאֵין תּוֹחַלַת שְׁיוֹסֵף יֵאֻמֵּן שֶׁאֲבִיו צִוּוּהוּ אוֹתָם לְדַבֵּר אִתּוֹ בְּמִקּוֹם שִׁדְבֵר אִתּוֹ יִשְׁרִיּוֹת, אֲלֵא אִם לְטַעֲנַת הָאֲחִים צִוּוּהוּ יַעֲקֹב שֶׁבִּבּוֹאֵם לְהַתְחַנֵּן לִפְנֵי יוֹסֵף לְבַקֵּשׁ מַחֲלִיתוֹ יִצְרָפוּ בְּקִשְׁתּוֹ לְחִיּוּק בְּקִשְׁתָּם), וְאֵת בְּנֵי בְנוֹ לֹא הִכִּיר, וְרַק לְסוֹפֵן כֹּאשֶׁר קָרְבוּ יָמָיו לְמוֹת נֶאֱלָץ לְקַרְוֹא לְיוֹסֵף לְהַסְדִּיר אֶת קְבוּרָתוֹ. וְגַם אִזּוֹ דְּבָרָיו תַּכְלִיתִיִּים וְגִינוּנִיו אֵינָם שֶׁל אֵב אוֹהֵב אֲלֵא בְּנִימוֹס הָרָאוּי מוֹל הַמַּלְכוּת: "אִם נָא מִצָּאִיתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ" (מז, כט); "וַיִּשְׁתַּחֲוֶה יִשְׂרָאֵל עַל רֹאשׁ הַמָּטָה" (מז, לא). וְכֹאשֶׁר יַעֲקֹב חוֹלָה וְיוֹסֵף לּוֹקַח "אֶת שְׁנֵי בְנָיו עִמּוֹ אֶת מְנַשֶּׁה וְאֶת אֶפְרַיִם" (מח, א), שׁוֹב "וַיִּתְחַזַּק יִשְׂרָאֵל וַיִּשָּׁב עַל הַמָּטָה" לְכַבּוֹד הַמוֹשֵׁל (מח, ב). עַד שֶׁהִגִּישׁ יוֹסֵף "אֶתָּם אֵלָיו וַיִּשָּׁק לָהֶם וַיַּחֲבֹק לָהֶם" (מח, י), וְעַדִּין לֹא מִשׁוּם גַּעְגּוּעֵיו לְיוֹסֵף אֲלֵא כִּי "לִי הֵם, אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה פְּרָאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן יִהְיוּ לִי" (ה). אֲבָל בְּאוֹתוֹ רֵגַע כְּמִימְרִיהָ שֶׁל נוֹחַם וְרִיכּוֹךְ, בְּעוֹד יוֹסֵף תּוֹמֵךְ וְאוֹחוֹ בִּיד אֲבִיו, פּוֹנֶה יַעֲקֹב אַחַת אֶל יוֹסֵף בְּתוֹאֵר הַכֶּסֶף "בְּנִי" (יט).